

ШЕВЧЕНКО Т.М.

ДОМАШНІ СВЯТИЛИЩА У ПІВНІЧНО-СХІДНОМУ РАЙОНІ ХЕРСОНЕСА¹

Основним джерелом інформації про вшанування божеств у сім'ї є культові знахідки з поховань і житлових комплексів. Відмінність між свідченнями, які можна отримати з цих двох типів пам'яток, полягає в тому, що в могилі їх розташування і вигляд відповідають уявленням тогочасного колективу, а в житлах, які продовжували використовувати наступні покоління, змінюючи, переміщуючи предмети, пов'язані з культами, свідомо (через зміни в релігійних уявленнях) чи випадково (через втрату їх первинного значення) такі джерела стають менш однозначними, та не менш цікавими.

В останні десятиліття опубліковано чимало праць, присвячених культурам окремих богів Херсонеса [Соломоник, 1984; Шевченко, Костромичева, 1986; Шевченко А. 1997; 1998; Makarov, 2002, ін.]. Вони безумовно важливі для загального вивчення культів Аполлона, Деметри, Гермеса, Асклепія, адже групують величезний накопичений матеріал і хронологічно, і за можливою культовою належністю, а також містять визначення епітетів, з якими вшановували богів. Втім, дуже рідко робляться спроби виділити і довести групову або соціальну характеристику того чи іншого культу, тобто визначити, хто саме був шанувальником божества. Адже пам'ятки, що стосуються полісного культу і ті, що відображають культу, що проводилися в колі сім'ї чи релігійного об'єднання, повинні окремо розглядатись в кожному хронологічному періоді. Про їхню належність до того чи іншого рівня культу свідчить не кількість пам'яток, а цілий комплекс характеристик.

Свідчення про родинні культу можна вважати найменш археологічно фіксованою сферою релігії. Не дивно, отже, що вивчення питань родинної культової практики є порівняно новим, оскільки воно спирається на якнайточніші археологічні дані щодо, можливо, не настільки яскравих знахідок з житлових кварталів та їхнього контексту, отримані з розкопок за сучасними технологіями. Вивчення родинних культів у Херсонесі має два напрями. Це, по-перше, дослідження окремих джерел, що є свідченнями цих культів:

¹ Цією статтею, як і всіма попередніми і наступними моїми роботами, я завдячую моему науковому керівникові і наставникові Віталію Михайловичу Зубарю за його підтримку, та й загалом спрямування мене як майбутнього дослідника. Світла йому пам'ять.

передовсім, теракот, знайдених у житлах і могилах [Белов, 1930; 1970; Кобылина, 1970, с. 12-13, 19-21; Романчук, Шевченко, 1984; Костромичева, Шевченко, 1988; Шевченко, 1988; 1998а; 2000; 2003; Латышева, 1994; Ильина, 2007], олтарів [Бабинов, 1971; 1974; Шевченко, 1995], присвятих написів [Бабинов, 1970; Соломоник 1976; ГАХ] тощо. І по-друге, це вивчення окремих домашніх святилищ, які зважаючи на стан збереженості найдавніших археологічних шарів городища, дають певні відомості про організацію релігійного життя лише в найбагатших будинках [Золотарев, 1982а; 1984а; 1985б, с. 266-276; Золотарев, Горончаровский, 1988, с. 49-50; Щеглов, 2000; Русяєва, 2001, с. 41-51; 2005, с. 190-191; Зубарь, 2005, с. 36-40; 2005а, с. 406-414; Нессель, 2007, ін.].

Проведення ритуалів у будинку визначають за такими типами знахідок як олтарі, теракоти, присвяти на посуді, тощо. Деякі дослідники вбачають наявність у певні періоди своєрідної моди на той чи інший тип зображень богів, яких вшановували вдома [Шевченко, Костромичева, 1986, с. 77-86]. Втім, кардинальні зміни не були властиві херсонському мистецтву [Шевченко, 1997, с. 258], це стосується і релігії населення Херсонеса. Масовість використання якогось типу вказує на широке побутування уявлень про заступництво божества, віри в реальність його допомоги чи то померлому, чи його живим родичам (у випадку покладання теракот в могилу), або усім членам сім'ї (у випадку зберігання теракот в домашніх святилищах)².

«Родинними» або «сімейними» культу, які проводилися біля домашнього вогнища, на могилах тощо, в літературі називають доволі рідко. Здебільшого використовується поняття «приватних культів». Однак «приватне» стосується «особистого», окремої особи. Цінність особи, вивищення особистості виникає в історії людства доволі пізно [Арьес, 1992, с. 46; Шкуратов, 1997, с. 117-118; Суриков, 2005, с. 49-51, 85, ін.]. Людина традиційного суспільства, яким була кожна спільнота, що забезпечувала себе землеробською працею, бачить себе як члена соціальної структури, як нащадка предків [Пропп, 1998, с. 128]. Тобто усвідомлюється своє чітке місце в просторі і часі, змінити це місце можна лише за допомогою визначених обставин і ритуалів. У релігійній практиці давніх греків богів вшановували в колі общини, родини, філи або гену [Фюстель-де-Куланж, 1903, с. 103; Burkert, 1985, р. 13; Parker, 1997, р. 284-285]. Вважається, що «внутрішнє вшанування» богів у межах цих соціальних груп було властиве «освіченим язичникам», філософам або їхнім учням [Фестюжьер, 2000, с. 12], і саме від них поклоніння набуває особистого характеру.

Та, очевидно, не відразу і не на всіх територіях. Давно розробляється ідея незадоволення духовних потреб індивіда релігією поліса [Штаерман, 1975, с. 9-10, 66-69, 134; Фестюжьер, 2000, с. 12; Шайд, 2003, с. 26]. Але такі процеси пов'язують із часом кризи самого поліса. Щодо періоду розквіту поліса, йдеться про актуальність та відповідність релігії тогочасній політичній та соціальній

² Щодо дискусійності у віднесенні зображень до культових чи жанрових див.: Шевченко Т. 2008.

ситуації. Релігія предків залишається близькою для еллінів ще тривалий час, не дивлячись на нововведення, підхоплені соціальною верхівкою. Якщо божество допомагало, наприклад, у військовій справі, то допомога ця поширювалась і на все військо (общину), і на одного воїна (індивіда). Але на винятковості окремої особи не наголошувалось [Суриков, 2005, с. 49-51]. Звичайно, вона була важливою як громадянин, який має право голосу у вирішенні питань, що стосуються всього поліса, як той, хто займає певну посаду в полісному устрої, як глава родини, як власник земельного наділу (в межах співвласності общини). Такою ж була роль особи і в релігійному культі на різних його рівнях: культі поліса, філи, релігійного об'єднання, зокрема створеного для проведення містерій [докл. див.: Burkert 1985, р. 13], і сім'ї. Тож доцільніше, на наш погляд, послуговуватися терміном «родинний культ», що відображає вшанування богів у колі сім'ї, найчастіше вдома чи на могилах померлих родичів.

Розпізнати свідчення щодо сімейних культів видається набагато складнішим, ніж стосовно загально-полісних [див.: Шевченко Т., 2004, с. 53-54]. Родинна обрядовість і вірування еллінів були тією сферою повсякденного життя, де віра в надприродні сили, їхній вплив на людину втілювалась в конкретних діях, у способі поведінки. Логічно було б розмежувати полісні та родинні культури за місцем їх проведення: для одних існував храм, полісне святилище, для інших – дім, могили предків, можливо, земельний наділ. Але оскільки ці культури належать до однієї релігії і не протирічать одні одним, то й місця проведення обрядів теж не були уніфіковані. В храми приносили пожертви і від імені родини, коли це стосувалося, наприклад, ритуалу очищення після поховання родича, подяки після вилікування, присягання, збору врожаю. Вшанування могил предків теж іноді могло стосуватися не родини, а усього поліса, наприклад, коли влаштовували свята з відвіданням цвинтарів або звеличували героїв [ГАХ, с. 13; Burkert, 1985, р. 80].

Тож картина видається складнішою, адже вотиви, знайдені в храмі, можуть стосуватися як полісного, так і родинного культу божества (наприклад, пожертви як подяка божеству за допомогу в особистих справах: одужання, народження дитини, укладання угоди). Звідси, не лише розміри вотивних жертв, якість або матеріал виготовлення, мають враховуватися при визначенні. Навіть найбільші витрати на вотиви може брати на себе окрема родина чи особа. Тут вже має значення матеріальне і соціальне становище. Також не можемо казати про характер культу суто за кількістю знайдених пам'яток.

Від імені родини чи особи пожертви богам у вигляді їжі або теракот приносили і на домашньому, і на полісному оltарі. Пам'ятки, що пов'язані з присвятами божествам, знайдені в житлах, є більш достовірними свідченнями відправлення родинних культів [докл. див. Шевченко Т., 2007, с. 162-168]. Давньогрецька сім'я була соціальною одиницею суспільства і складалася з батьків, дітей, старшого покоління і залежних осіб, що теж вважалися її

частиною. Родина, що проживала в одному будинку, ділила спільне вогнище, навколо якого концентрувалося її господарче і релігійне життя.

При дослідженні житлового комплексу скупчення предметів, пов'язаних з культами, та наявність культових зображень на деяких із них дає можливість припускати існування домашнього святилища. На жаль, вцілілих комплексів жител відомо небагато, а свідчень про конкретну локалізацію окремих знахідок, які з них походять, – ще менше. Звівши і поточнивши, де це можливо, відомості про пам'ятки культового характеру, знайдені на території жител, можна краще уявити картину вже відомих і часто згадуваних в науковій літературі домашніх святилищ, зокрема елліністичного періоду в I, XVIII, XIX кварталах, пізньоантичного – у III кварталі, тощо, а також робити певні висновки за комплексом знахідок (зображення богів, невеликі олтарі, графіті з присвятами божествам), або за наявності хоча б двох з названих типів пам'яток, про існування сакральних місць в інших будинках і про божества, яких там вшановували в колі сім'ї.

До уваги бралися відомості про пам'ятки, зафіксовані в житлових кварталах міста, які можна вважати свідченнями культових практик, що проводилися в межах сім'ї. Тобто лише знахідки, щодо яких наявні відомості про локалізацію. Найважче було локалізувати пам'ятки з розкопок довоєнного періоду, де у звітах і публікаціях не завжди чітко вказувалася стратиграфічна одиниця, контекст. Тоді поставало питання, чи знахідка належала самому житлу того чи іншого періоду, чи потрапила, наприклад, у заповнення з шарів, що належать до наступних етапів його існування. У цьому випадку особливої ваги надавалося аналізу самих пам'яток: прийнятому в літературі датуванню кожної з них, а особливо – критеріям, що дозволяють віднести її саме до родинного культу.

У цій статті зібрано відомості про пам'ятки культового характеру, знайдені на території жител у північно-східному районі херсонеського городища, найбільш наближеному до ділянки теменоса [Золотарев М.І., Буйских 1994]. Аналіз їх локалізації, концентрації в тій чи іншій частині будинку, характеру та різних точок зору щодо атрибуції дозволяє припускати наявність нових домашніх святилищ, а також окреслити коло найбільш вшановуваних в родинах богів.

I квартал.

Будинок кінця IV-II ст. до н.е., виходить на II поперечну і Головну вулиці. Розкопки 1909 р. Р.Х. Лепера, 1975 р. М.І. Золотарьова (рис. 1).

Знахідки олтаря, зольника, теракотових зображень богинь, присвят на посуді Артеміді, Аполлону і Латоні дозволили М.І. Золотарьову зробити висновок про наявність у південній частині будинку, в приміщеннях 8 і 9 (житлові півпідвали), домашнього святилища на честь божественної тріади [Золотарев, 1975, л. 13, 33; 1975а, с. 283; 1985, с. 266-276; 1998, с. 64-66; пор.: Зубарь, 2005а, с. 408; Русяева, 2005, с. 191]. Проаналізувавши звіти розкопок

1908-1909 рр. і картографувавши знахідки культового характеру на планах різних років, можна припустити, що оскільки в приміщеннях, що межували зі святилищем, теж виявлено одночасні культові речі [Гриневич, 1930, с. 42-44], то вони могли стосуватися домашнього святилища, але були розкидані на цій ділянці внаслідок її подальшого використання.

Зі скельного заглиблення біля II поперечної вулиці походить фрагмент зображення богині сидячи на троні. У західному куті приміщення 9а знайдено уламки теракоти (п.о. 2145), світильників (п.о. 2152, 2189), чорнофігурного посуду, зокрема з плюшовим орнаментом, грузила і фрагментовану вапнякову статуетку чоловіка в туніці і плащі, вис. 28 см (АСХ, 139). У приміщенні 8аа – графіті на посуді, а також на грузилі (п.о. 2227), фрагменти світильників, чорнолакового посуду. У приміщенні 8аб, всередині кам'яного проходу, – фрагменти світильників (п.о. 2155, 2156, 2206-2208), теракотові протоми (п.о. 2157, 2158), уламок мармурової статуї.

У цистерні сусіднього зі святилищем приміщення 14 розкопками 1908 р. було знайдено велику протому богині з птахом в руці на фоні покривала кінця IV-III ст. до н.е. [Шевченко, Костромичева 1986, с. 80], що зображала вочевидь Афродіту, дрібні фрагменти теракотових зображень тварин (п.о. 4926, 4985), уламки чорнолакових і чорнофігурних посудин, зокрема з графіто «ΔΕΟ» (п.о. 4926), вотивний кружок з графіто (п.о. 4962) [Гриневич, 1930, с. 29].

У прилеглому приміщенні 6 1909 р. знайдено, крім фрагментів мармурової скульптури, зокрема з зображенням птаха (п.о. 2360), ручку рельєфної посудини II ст. до н.е. з голівкою Діоніса [Гриневич, 1930, с. 41; Белов, 1930, с. 242, рис. 33]. У сусідньому приміщенні 7 – інші фрагменти рельєфного посуду, а також римську теракоту з зображенням жінки стоячи з птахом у руках [Белов, 1930, с. 237-238, рис. 3,4].

На жаль, багато з цих знахідок відомі лише за публікацією звіту 1930 р., тож віднесення їх до певного періоду не може бути точним. Однак більшість із них вкладається в широкі хронологічні межі існування святилища. Побутування теракотових зображень богинь на троні передусе йому. Тож цю ділянку житла могли використовувати як культову і до елліністичного періоду. Як свідчать одночасні зі святилищем зображення богині з птахом і птахів, вшановували тут не лише божественну тріаду. До культів цього ойкосу належав і культ Афродіти, а також, можливо, Діоніса. Не виключено, що культові речі потрапили сюди із сусіднього теменоса [Буйских, 2008, рис. 16], однак їх малі розміри і характерність для домашніх святилищ дозволяє дотримуватися висловлених міркувань.

Доповнити відомості про елліністичне святилище можуть знахідки з зовнішньої сторони стіни його приміщень, а саме, на II поперечній вулиці. На цій ділянці розкопками Р.Х. Лепера 1909 р. було виявлено наступні культові речі: фрагмент теракотової протоми Аполлона з завитками волосся над лобом, III-II ст. до н.е. (висота цілої статуетки 80 см) [Шевченко А., 1997, с. 254],

а також чорнолаковий світильник (п.о. 3052) і фрагменти червонофігурного посуду (п.о. 3054) [Белов, 1930, с. 221, рис. 3.3; 1970, № 29; Гриневич, 1930, с. 46; Шевченко, 2000, с. 17-18], фрагмент руки, що тримає складки одягу [Гриневич, 1930, с. 19; АСХ 145, № 160в], драпіровки (п.о. 3448) і голови (АСХ, с. 180) мармурових статуй великих розмірів. Фрагменти мармурових статуй датовані різними періодами, зокрема початком н.е., тож розглядуваного святилища могли стосуватися лише деякі з них. Більш показове у цьому значенні теракотове зображення Аполлона, біля якого, можливо, ставили світильники і цінний посуд. Зважаючи на те, що цього бога вшановували у цьому будинку, можна припустити, що господарі дому настільки старанно облаштовували власне святилище, що безпосередньо за його стіною, на ділянці вулиці, встановили значні за розмірами зображення одного з богів святилища: теракотове і, можливо, мармурові. Це можна вважати прикладом демонстрації представниками заможних мешканців поліса свого стану й успіху. Можливо, господар дому залучав до культури свого ойкосу й інших учасників, таким чином додаючи собі суспільної ваги.

II квартал.

Будинок II, IV-III ст. до н.е. (рис. 2), що виходить на Головну вулицю, існував до I ст. н.е. У ньому було 11 приміщень, пастадний двір, знайдено залишки розписного тиньку, колони, капітель доричного ордеру [Гриневич, 1930, с. 49; Рыжов, 1985, с. 155-156; Буйских, 2008, с. 106-113, рис. 27, 28,1; пор.: Пичикян, 1984, с. 218]. Звівши результати розкопок 1909 р. і 1979 р., можна зробити висновок, що знахідки культового характеру концентрувалися у дворі, а також у приміщенні в південному куті будинку.

В кутовому приміщенні 25, що межувало з Головною вулицею, розкопками Р.Х. Лепера 1909 р. було виявлено вапняковий олтар I-х ст. н.е., заввишки 9 см, на лицьовій стороні якого в рельєфі схематично зображено людську фігуру з піднятими руками (АСХ, 564, рис. 217). У сусідньому приміщенні 23 – дрібні фрагменти теракоти (п.о. 1772) та мармурової скульптури (п.о. 3279), а також посуду, на одному з яких збереглося зображення пантери сидячи другої чверті IV ст. до н.е. [Гриневич, 1930, с. 58; Вдовиченко, Жесткова, 2006, с. 64]. Розкопками Р.Х. Лепера 1914 р. у цьому приміщенні знайдено фрагмент великої тарілки, на дні монограма, можливо ΔΑΜΤ і окремо, ΗΡΙ (або ΗΡ в лігатурі) (п.о. 161/14), IV ст. до н.е., в якій вбачають присвяту (ГАХ, № 510). Знахідки різночасові, не дають уявлення про єдиний комплекс, однак наявність тут олтаря змушує припускати, що в I-х ст. н.е. тут могли відбуватися певні культові дії.

У північній половині двору розкопано олтар на ступінчатому п'єдесталі (6 x 6 м), забутованому дрібним камінням і глиною, деталлю якого вважають виявлену вапнякову плиту з букранієм [Рыжов, 1980, с. 333]. Олтарі у дворах відігравали важливе значення у культовому житті ойкосу. В Херсонесі іноді фіксують культові знахідки і комплекси, пов'язані з ними у дворах будинків

[Шевченко Т., 2007]. На жаль, невідомо, чи було у цьому кварталі поблизу виявлено культові речі. Датування самого олтаря теж проблематичне.

У прилеглому до цієї частини двору приміщенні 18с, біля північно-східної стіни зафіксовано втиснений в підлогу маленький олтар (п.о. 2842). На ділянці приміщення розкопками С.Г. Рижова 1979 р. було виявлено невеликі фрагменти теракотових зображень людей, місцевого виготовлення, а також невеликий мармуровий олтар [Рыжов, 1979, л. 11, рис. 30, 54; 1980, с. 334]. Неподалік з розкопками В.Х. Лепера у приміщенні 17 знайдено теракотову голову (п. о. 2755) і фрагмент зображення юного Геракла III-II ст. до н.е. від теракоти 70-80 см заввишки [Белов, 1970, с. 73, табл. 10, 1; 1976, с. 206; Шевченко А., 2000, с. 15]. Сусіднє приміщення 35 зараз вважається ойкосом будинку [Буйских, 2008, с. 111]. Тут у північному куті виявлено вапняковий олтар I-х ст. н.е., оббитий рельєфним зображенням змії, там же два світильники [Гриневиц, 1930, с. 62; АСХ, 575], фрагмент елліністичної теракоти, від якої вцілів ріг достатку з виноградними гронами [Белов, 1930, с. 240, рис. 28.1], уламки доволі значних за розмірами невизначених мармурових скульптур [Гриневиц, 1930, с. 54, 60; АСХ, 152, 157в], світильник (п.о. 3318), фрагменти чорнолакового і червонофігурного посуду.

Окремі знахідки могли бути пізніше перенесені з інших ділянок городища, особливо це стосується мармурових виробів, які за середньовіччя реутилізувалися. Фрагменти дрібних виробів, вочевидь, не мали такої цінності в наступні століття, хоча й вони могли бути переміщені через нівелювання шару. Однак структура будинків не змінювалася протягом віків, тож приміщення використовувалися надалі наступними мешканцями, а можливо й зберігали свої функції. Через те на тих же ділянках трапляються культові речі елліністичного періоду і перших ст. н.е.

Наявність у приміщенні в південному куті будинку і в дворі за елліністичного періоду фрагментів культових зображень і посуду з присвятами, дозволяє припустити, що тут відправлялися родинні культу. Знахідки олтарів I-х ст. н.е. свідчать, що культові місця продовжували існувати за римського періоду. Вшановували богів діонісійського кола і Деметру.

Крім цих даних, вкажемо, що у будинку I цього кварталу виявлено елліністичні зображення Афродіти [Белов, 1930, с. 234, 239, 141, рис. 14,3; 19; 26; 27; 1970, с. 73; Гриневиц, 1930, с. 65-66] і присвяту Зевсу Сотеру [Гриневиц, 1930, с. 68; ГАХ, № 1714]. Ці пам'ятки розсіяні в просторі і різномірні, однак підтверджують припущення щодо відправлення культів у родинному колі практично в кожному будинку античного Херсонеса.

III квартал.

У цьому кварталі можна визначити локалізацію домашніх святилищ у трьох будинках. Будинок I (рис. 3), приміщення 11 (у дворі або на захід від нього). Розкопками Р.Х. Лепера 1911 р. виявлено наступні пам'ятки культового характеру: біля північно-східної стіни в елліністичному шарі – вапняковий

олтар з зигзагоподібною врізаною лінією (п.о. 1951), вис. 9 см, світильники і грузила з графіті; у східній частині приміщення – фрагмент мармурового рельєфного зображення жінки сидячи (АСХ, 557); у південному куті двора будинку – два теракотових фрагменти (п.о. 2033-2034), чорнолакові уламки, в ямі – сіролошений з графіто [Гриневиц, 1930, с. 84-86].

Зважаючи на знахідки у цій частині будинку олтаря, теракотових і мармурового зображень, кераміки і грузил з графіті, можна припустити наявність тут за елліністичного періоду місця родинного культу. На жаль, нема відомостей щодо особливостей зображення жінки в мармурі, тож можна робити лише загальний висновок щодо вшанування тут землеробських богинь, яких найчастіше зображали сидячи.

Пізноантичний будинок II, розташований на південний захід від центру III кварталу (рис. 3), існував з сер. I ст. н.е. до кін. III – поч. I пол. IV ст. Розкопки М.І. Золотарьова 1982, 1983, 1986 р.

Приміщення Л (2,5 x 2,5 м), одне з трьох приміщень в скелі біля входу в підвал, до яких вів коридор з двору. На підставі знахідок архітектурних деталей, олтаря, світильників, деталей культового стола воно справедливо визначене автором розкопок як домашнє святилище [Золотарев, Горончаровский 1988, с. 49-50]. Тут знайдено вапняковий профільований олтар, біля нього дев'ять червонолакових світильників з рельєфами на щитках (лань біжучи, гладіатори, сатир, собака біжучи) III ст. н.е. і фрагмент теракоти [Золотарев 1982, л. 12, рис. 36; 1983, л. 6, рис. 39, 42; 1984, с. 261; 1985а, с. 277]. Пізноелліністичні знахідки можуть вказувати на спадковість у використанні цього місця в будинку для відправлення культів.

У центрі III кварталу, між будівельними комплексами II і V (рис. 3), у приміщенні 52, дослідженому М.І. Золотарьовим 1986 р., знайдено теракотові голівки юнака-курса, можливо, Аполлона, I пол. V ст. до н.е., одна з яких з отвором для підвішування; привізну протому богині, II пол. V ст. до н.е.; графіті, окремі з яких можуть трактуватися як посвяти Гері, Аполлону [Золотарев, 1986, рис. 28]. У верхньому шарі виявлено аттичну мармурову плиту з заготовкою рельєфного зображення чоловіка V – поч. IV ст. до н.е. [Золотарев, 1986, л. 12-13, рис. 31; Шевченко А., 1998а, с. 63, 67].

На цій же ділянці, у західному куті приміщення 26 Р.Х. Лепера (відповідає провулку між будівельними комплексами II і V [Буйских, 2008, рис. 34, 35]) 1911 р. виявлено фрагмент теракотового зображення напівоголеного юнака (Ерота?), вис. 10.4 см, фрагменти чорнолакового посуду, світильника, грузило [Гриневиц, 1930, с. 92; Шевченко А., 1998а, с. 62].

У III будинку (рис. 3), в північному кутовому приміщенні 46, у шарі першої половини IV ст. до н.е. виявлено фрагмент теракотового олтаря з рельєфним зображенням Аполлона, Артеміди і Латони, голову теракотового жіночого зображення, архаїчні прототи Аполлона і чотири теракотові хлібці [Золотарев, 1986, л. 12]. На підставі знахідок теракот М.І. Золотарьов у звіті

припустив, що це приміщення в пізньоархаїчний період використовувалося як домашнє святилище. Сюжети зображень свідчать, що вшановували тут Аполлона, а можливо і Деметру.

Крім цього, окремі знахідки перших століть н.е. на території III кварталу походять з приміщення 32 III будівельного комплексу – мармурова голова Діоніса [Гриневиц 1930, с. 58; АСХ, № 6, рис. 7, 8], і з V будинку (рис. 3) – фрагмент домашнього олтаря і графіті-присвяти [Золотарев 1982, л. 9-10; 1984а, с. 261].

ХСVII квартал.

За елліністичного періоду тут існувало два будинки, у перших ст. н.е. їх було об'єднано, при чому не виключають, що для громадського використання [Буйских 2008, с. 210]. З цього часу, з об'єданого двору цього комплексу (рис. 4) походять мармурова вставка олтар з присвятою єгипетським богам [Виноградов, Золотарев, 1994, с. 63; Золотарев, 1998, с. 66-68; пор.: Шевченко А., 2002, с. 48], а також фрагмент великої мармурової статуї [Адаксина, Золотарев, 2001, л. 9.].

Під північно-західною стіною приміщення № 7 розкопками М.І. Золотарьова 2002 р. виявлено теракоти: права частина жіночої протоми з отвором для підвішування вгорі, 550-500 р. до н.е.; лоб від протоми пізньоархаїчного періоду; маска, можливо Аполлона середини IV ст. до н.е. [Золотарев, Ушаков 2002, л. 10-11, рис. 77, 1-3; 2005, с. 137].

За знахідками теракот, М.І. Золотарьов у звіті припускав наявність в приміщенні домашнього святилища. Зважаючи на те, що ці теракоти використовували підвішеними, надто мало підстав стверджувати, що вони склали окремий сакральний простір, адже їх могли носити з собою чи на собі на час проведення культів, пізніше зберігати в цьому місці будинку.

Ті ж типи теракот в іншій частині будинку підтверджують думку про те, що домочадці за класичного періоду вшановували Деметру, Аполлона, і що визначити, в якій саме частині будинку могло бути, якщо було, їхнє святилище, поки складно. Так, у північно-західному куті приміщення 4 2003 р. було виявлено теракотову протому чоловіка (Аполлона?) початку V ст. до н.е. і фрагмент теракотової голови Діоніса (борода у вигляді грона винограду). В цистерні у південному куті в засипі під шаром IV ст. до н.е. розкопками С.В. Ушакова 2005 р. знайдено теракотову протому Деметри місцевого виготовлення [Золотарев, Ушаков 2003, л. 7, рис. 122,2; Ушаков 2005, л. 22, рис. 47]. У приміщенні 12 – фрагменти теракотових коня і маски силена [Золотарев, Ушаков, Коробков 1992, л. 18]. Набір доволі ранніх як для Херсонеса теракот є важливим свідченням про релігійне життя мешканців поліса цього періоду.

У IV кварталі виявлено окремі знахідки культового значення, однак будівництвом пізнішого храму культурні шари попередніх періодів були знівельовані. З ділянки на північний схід від Уваровської базиліки походять ранньоелліністичні мармурові і теракотові зображення Діоніса [Раскопки... 1907, с. 63; АСХ, № 5; Шевченко А. 2000, с. 20] і невизначених богинь

[Косцюшко, 1902, с. 77-78; 1906, с. 54; Белов 1970, с. 76; 1971, с. 109, 113-114], першими століттями датовані мармурові зображення божеств кола Діоніса [Раскопки... 1893, с. 5; АСХ, № 17, 114, 120] і теракотовий гротеск [Белов, 1970, с. 76].

У VI кварталі у південно-західній частині I будинку знайдено фрагменти теракот, за якими однак неможливо визначити характер зображень [Золотарев, 1984, л. 6, 13, рис. 50; 1985, рис. 35], і світильників з рельєфними зображеннями на щитках. Деякі з цих зображень можна пов'язати з культовими сюжетами, але нема підстав говорити про їх походження з культового комплексу.

Цікавими є елліністичні знахідки з приміщення С зі сходами розкопок Р.Х. Лепера. Опис у щоденнику і звітах не дає змоги локалізувати його точніше у північно-східному районі. Тут знайдено вапняковий олтар, прикрашений перлинником, вис. 7.2 см (АСХ, 552), а також фрагмент архаїчного теракотового зображення Діоніса і діонісійських персонажів III ст. до н.е. [Белов, 1930, с. 222, 239, рис. 3, 18.5, 28.4; Шевченко, 2000, с. 21], ручку посудини у вигляді потворної жіночої фігури [Белов, 1930, с. 242, рис. 28.3; 1970 № 19, с. 74]. Наявність в одному приміщенні переносного олтаря, скульптурних зображень, пов'язаних з культом Діоніса, свідчить про вшанування цього бога в колі сім'ї в межах, очевидно, домашнього святилища. На жаль, відсутність чітких відомостей про локалізацію пам'яток не дозволяє з певністю охарактеризувати цей культ.

Іншими культовими речами, знайденими у житлових кварталах північно-східного району, детальніше локалізувати які не вдалося через надто скупи свідчення у звітах розкопок кінця XIX – початку XX ст., є архаїчні протоми [Белов, 1930, с. 219; Шевченко А., 1988, с. 131; 1998а, с. 57, 63] і наступні пам'ятки елліністичного періоду: теракотові протома Деметри [Шевченко, Костромичева, 1986, с. 77], фігурка актора в ролі Геракла [Белов, 1930, с. 223; 1970, с. 73], графіті-присвяти Аполлону (ГАХ, № 104), Зевсу (ГАХ, № 612), Деметрі (ГАХ, № 112) і Ероту (ГАХ, № 699). Також на ділянці північно-східного району знайдено вапнякові переносні олтарі (АСХ, № 551, 572), зокрема перших століть н.е. (АСХ, № 567).

Таким чином зібрані дані дозволяють побачити картину релігійного життя мешканців сусідніх з Північно-Східним теменосом кварталів античного Херсонеса, де вшановували Партенос і, можливо, Афіну [Соломоник, 1984; Золотарев, Буйских, 1994, с. 96]. Численні культові знахідки виявлені здебільшого розрізнено, часто у перевідкладеному шарі, а іноді відомості про контекст, в якому їх виявлено, не фіксувалися, як у випадку дореволюційних розкопок. Та навіть в цих умовах можливо окреслити певні загальні риси у розвитку родинних культів. Саме в цьому районі знайдені рідкісні в Херсонесі архаїчні зображення жіночих землеробських богинь, а також окремі зображення Діоніса, які теж можна датувати цим періодом. Вшанування землеробських божеств отримало більшого розвитку за елліністичного періоду. В цей час теракоти, присвяти Деметрі, Діонісові стають звичними в житлових кварталах

розглядуваного району поліса. Загалом, херсонеські пам'ятки, пов'язані з культом Деметри, знаходять переважно в домашніх святилищах, що разом з відсутністю прямих свідчень громадського вшанування богині в цьому античному центрі дозволяє припустити, що її культ був дуже поширеним в Херсонесі, але не мав загально-полісного характеру [до дискусії див.: Мещеряков, 1980, с. 97-101; Зубарь, 2005а, с. 376; Русяева, 2005, с. 354-355]. Значної уваги в родинних культурах за елліністичного періоду надавали вшануванню Аполлона, Афродіти, в деяких ойкосах – Геракла. Важливим в домашніх культурах був хтонічний аспект культу Геракла, тоді як на хорі бога-героя вшановували в іпостасі захисника протягом усєї античної епохи [Аграфонов, 1999].

Свідчення про окремі культу, хоч нерідко надзвичайно яскраві, фіксують лише в окремих житлових будинках. Це стосується, зокрема, культу Латони з дітьми елліністичного періоду, який не надто інтенсивно відправлявся в Херсонесі [Мещеряков, 1980, с. 43-45; пор. Шевченко А., 1997], однак знайшов вірних прихильників, що мешкали в I кварталі міста, де досліджено домашнє святилище. Близькість того чи іншого божества визначалася потребами в його заступництві у таких справах родини як збір врожаю (Деметра, Діоніс), безпека ойкоса і його членів, зокрема й в потойбічному світі (Аполлон, Геракл), покровительство у шлюбі і народженні (Афродіта, Артеміда). Хоча такий розподіл функцій не був обов'язковим, до тих самих богів могли звертатися з різними проханнями, а на наявних домашніх олтарях здійснювати жертви багатьом божествам, не залежно від того, кому первинно призначалися ці олтарі. Згруповані за локалізацією свідчення вшанування богів у житлових будинках відображають прихильність мешканців розглядуваного північно-східного району Херсонеса до культів здебільшого землеробських богів, традиційних для античної релігії і майже незмінних протягом століть.

Розглянуті різні за змістом, значенням, розташуванням та хронологією матеріали, свідчать, що культу божеств в окремих родинах населення Херсонеса проводилися у спеціально відведеному для цього місці у будинку – домашньому святилищі, яке іноді займало окреме приміщення чи його частину, найчастіше навколо олтаря або біля вогнища, яке заміняло олтар, в ойкосі чи у дворі будинку.

ЛИТЕРАТУРА

- Аграфонов П. Г.* Культ Геракла в Херсонесском государстве (IV в. до н.э. – III в. н.э.): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук. – М., 1999. – 22 с.
- Античная скульптура Херсонеса: Каталог /сост. А. П. Чубова и др. – К.: Мистецтво, 1976. – 342 с.*
- Арвес Ф.* Человек перед лицом смерти /пер. с фр. В. К. Ронина. – М.: Прогресс-академия, 1992. – 526 с.
- Бабишов Ю. А.* Посвятительные граффити из Херсонеса Таврического (раскопки К. К. Косцюшко-Валюжинича) // ВДИ. – 1970. – № 4. – С. 73-80.
- Бабишов Ю. А.* Алтари со змеями из Херсонеса Таврического // Тез. Докл., посвященных итогам полевым археологическим исследований в 1970 году в СССР. – Тбилиси, 1971. – С. 29-30.
- Бабишов Ю. А.* Эллинистические домашние алтари // Херсонес Таврический: Ремесло и культура. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 19-25.

- Белов Г.Д.* Терракоты Херсонса из раскопок 1908-1914 гг. // ХСб. – 1930. – Вып. III. – С. 219-245.
- Белов Г.Д.* Терракоты из Херсонеса // САИ. – 1970. – Вып. Г1-11. – Ч. II. – С. 70-77.
- Белов Г.Д.* Терракотовая голова Геракла из Херсонеса // СА. – 1976. – № 4. – С. 203-208.
- Буйских А.В.* Пространственное развитие Херсонеса Таврического в античную эпоху // МАИЭТ. – Supplementum. – Вып. 5. – Симферополь, 2008. – 424 с.
- Граффити* античного Херсонеса (на чернолаковых сосудах) /науч. ред. Э.И. Соломоник. – К.: Наукова думка, 1978. – 128 с. (ГАХ)
- Гриневич К.Э.* Северо-восточные кварталы Херсонеса Таврического (неизданные материалы раскопок Р.Х. Лепера 1908-13 гг.) // ХСб. – 1930. – Вып. III. – С. 5-140.
- Золотарев М.И.* Отчет о раскопках в Северо-Восточном районе Херсонеса // НА ИА НАНУ. – 1975/49. – 35 л. – 71 рис.
- Золотарев М.И.* Раскопки в Херсонесе // АО 1974 года. – М.: Наука, 1975а. – С. 282-283.
- Золотарев М.И.* Отчет о раскопках в Северо-Восточном районе Херсонеса в 1982 г. // НА ИА НАНУ. – Спр. 1982/87. – 21 л. – 69 рис.
- Золотарев М.И.* Эллинистические домашние святилища Херсонеса // Материалы III Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья на тему “Эллинизм и Причерноморье”: Тез. докл. и сообщений. – Цхалтубо: Мецниереба, 1982а. – С. 34-35.
- Золотарев М.И.* Отчет о раскопках в Северо-Восточном районе Херсонеса в 1983 г. // НА ИА НАНУ. – 1983/70. – 30 л. – 73 рис.
- Золотарев М.И.* Отчет о раскопках в Северо-восточном районе Херсонеса в 1984 г. // НА ИА НАНУ. – 1984/80. – 16 л.
- Золотарев М.И.* Раскопки в Северо-Восточном районе Херсонеса // АО 1982 года. – М.: Наука, 1984а. – С. 261.
- Золотарев М.И.* Отчет о раскопках в Северо-восточном районе Херсонеса в 1984 г. // НА ИА НАНУ. – 1985/98. – 16 л.
- Золотарев М.И.* Раскопки в Херсонесе // АО 1983 года. – М.: Наука, 1985а. – С. 277-278.
- Золотарев М.И.* Эллинистическое домашнее святилище в Херсонесе // Причерноморье в эпоху эллинизма: Материалы III Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. – Тбилиси: Мецниереба, 1985б. – С. 266-276.
- Золотарев М.И.* Отчет о раскопках в северо-восточном районе Херсонеса в 1986 г. // НА ИА НАНУ. – 1986/36а. – 18 л.
- Золотарев М.И.* О культе божественной триады в эллинистическом Херсонесе // Боговете на Понта. – Варна, 1998. – С. 63-69.
- Золотарев М.И., Буйских А.В.* Теменос античного Херсонеса. Опыт архитектурной реконструкции // ВДИ. – 1994. – № 3. – С. 78-101.
- Золотарев М.И., Горончаровский В.А.* Домашнее святилище первых веков н.э. в Северо-Восточном районе Херсонеса // Проблемы исследования античного и средневекового Херсонеса 1888-1988 гг.: Тез. докл. – Севастополь, 1988. – С. 49-50.
- Золотарев М.И., Ушаков С.В.* Отчет о раскопках в Северо-Восточном районе Херсонеса в 2002 г. // НА ИА НАНУ. – 2002/53. – 15 л.
- Золотарев М.И., Ушаков С.В.* Отчет о раскопках в Северо-Восточном районе Херсонеса в 2003 г. // НА ИА НАНУ. – 2003/102. – 22 л. – 128 рис.
- Золотарев М.И., Ушаков С.В.* Исследования в Северо-Восточном районе Херсонеса // АДУ за 2003-2004 рр. – Запоріжжя, 2005. – С. 135-138.
- Золотарев М.И., Ушаков С.В., Коробков Д.Ю.* Отчет о раскопках в Северо-Восточном районе Херсонеса в 1991 г. // НА ИА НАНУ. – 1991/119.
- Зубарь В.М.* Места отправления религиозных культов в Херсонесе в позднеантичную эпоху // МАИЭТ. – 2005. – Вып. XI. – С. 31-58.
- Зубарь В.М.* Религиозное мировоззрение // Херсонес Таврический в третьей четверти VI – середине I вв. до н.э.: Очерки истории и культуры. – К.: Академперіодика, 2005а. – С. 345-470.
- Ильина Т.А.* Односторонние терракотовые изображения божеств с городища «Чайка» //

- Материалы исследований городища «Чайка» в Северо-Западном Крыму. – М., 2007. – С. 337-353.
- Кобылина М.М.* Терракотовые статуэтки Северного Причерноморья // САИ – 1970. – Вып. Г1-11. – С. 6-22.
- Костромичева Т.И., Шевченко А.В.* Культовые терракоты из Херсонеса // Проблемы исследования античного и средневекового Херсонеса 1888-1988 гг.: Тез. докл. – Севастополь, 1988. – С. 63-64.
- Косцюшко-Валюжинич К.К.* Отчет о раскопках в Херсонесе в 1901 году // ИАК. – 1902. – Вып. 4. – С. 51-119.
- Косцюшко-Валюжинич К.К.* Отчет о раскопках в Херсонесе Таврическом в 1904 году // ИАК. – 1906. – Вып. 20. – С. 17-95.
- Латышева В.А.* Терракота из раскопок поселения херсонесской хоры Маслины // Древности. – Харьков: АО «Бизнес Информ», 1994. – С. 127-140.
- Мещеряков В.Ф.* Религия и культы Херсонеса Таврического в I-IV вв. н.э.: дис. ... канд. ист. наук. – Харьков, 1980. – 190 с.
- Нессель В.А.* Частное почитание хтонических божеств в Херсонесе в первых веках н.э. // Sacrum et profanum. – II. – Севастополь; Краков, 2007. – С. 135-138.
- Пичикян И.Р.* Малая Азия – Северное Причерноморье: Античные традиции и влияния. – М.: Наука, 1984. – 294 с.
- Протт В.Я.* Собрание трудов: Морфология «волшебной» сказки; Исторические корни волшебной сказки. – М.: Лабиринт, 1998. – 512 с.
- Раскопки в Херсонесе / сост. К.К. Косцюшко-Валюжинич // ОАК за 1890 г. – СПб., 1893. – С. 30-40.*
- Раскопки в Херсонесе / сост. К.К. Косцюшко-Валюжинич // ОАК за 1904 г. – СПб., 1907. – С. 49-69.*
- Романчук А.И., Шевченко А.В.* Терракотовые статуэтки из портового квартала I Херсонеса // АДСВ. – Свердловск, 1984. – С. 23-35.
- Русяева А.С.* Домашні святилища і культу в античних містах Північного Причорномор'я VI-II ст до н.е. // Археологія. – 2001. – № 2. – С. 41-51.
- Русяева А.С.* Религия понтийских эллинов в античную эпоху. – К.: ИД «Стилос», 2005. – 558 с.
- Рыжов С.Г.* Отчет о раскопках II квартала Северо-Восточного района Херсонеса в 1979 г. // НА ИА НАНУ. – 1979/8п. – 20 л.
- Рыжов С.Г.* Дом III-IV вв. до н.э. в Северо-Восточном районе Херсонеса // АО 1979 года. – М., 1980. – С. 333-334.
- Рыжов С.Г.* Дом III-IV вв. до н.э. в Херсонесе // СА. – 1985. – № 4. – С. 155-162.
- Соломошик Э.И.* Некоторые группы граффити из античного Херсонеса // ВДИ. – 1976. – № 3. – С. 121-141.
- Соломошик Э.И.* О культуре Афины в Херсонесе в IV-III вв. до н.э. // АДСВ. – Свердловск, 1984. – С. 7-14.
- Суриков И.Е.* Античная Греция: политики в контексте эпохи. Архаика и ранняя классика. – М.: Наука, 2005. – 351 с.
- Ушаков С.В.* Отчет о раскопках в Северо-Восточном районе Херсонеса в 2005 г. // НА ИА НАНУ. – 2005/96. – 23 л.
- Фестюльер А.-Ж.* Личная религия греков /пер. с англ. С.В. Пахомова. – СПб.: Алетей, 2000. – 253 с.
- Фюстель-де-Куланжс.* Древняя гражданская община: Исследование о культе, праве и учреждениях Греции и Рима /пер. с фр. Н.Н. Спиридонова. – М.: Трудь, 1903. – 348 с.
- Шайд Джс.* Римская религия и духовность // ВДИ. – 2003. – № 2. – С. 26-35.
- Шевченко А.В.* Группа ранних терракот из Херсонеса // Проблемы исследования античного и средневекового Херсонеса 1888-1988 гг.: Тез. докл. – Севастополь, 1988. – С. 130-132.
- Шевченко А.В.* Терракотовые алтарики из Херсонеса // Древности. – 1995. – С. 156-159.
- Шевченко А.В.* К вопросу о культе Атемиды в Херсонесе (данные коропластики) // Античный мир. Византия. – Харьков: АО «Бизнес Информ», 1997. – С. 253-259.
- Шевченко А.В.* Культ Аполлона в Херсонесе // Археологія. – 1998. – № 1. – С. 99-105.
- Шевченко А.В.* Культовые терракоты раннего Херсонеса (V – первая половина IV в. до н.э.) // ВДИ. – 1998а. – № 3. – С. 53-68.

- Шевченко А. В.* Терракоты античного Херсонеса // МАИЭТ. – 2000. – Вып. VII. – С. 7-44.
- Шевченко А. В.* Вотивные терракоты из домашних святилищ эллинистического Херсонеса и его ближайшей хоры // V Международная Крымская конф. по религиоведению «Культовые памятники в мировой культуре: Археологический, исторический и философский аспекты»: Тез. докл. и сообщений. – Севастополь, 2003. – С. 47.
- Шевченко А. В., Костромичева Т. И.* Деметра и Кора-Персефона в коропластике Херсонеса // Античная культура Северного Причерноморья в первые века нашей эры. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 77-86.
- Шевченко Т. М.* Питання виділення культів родинного характеру в античному Херсонесі // Проблеми історії та археології України: Матеріали V Міжнарод. науч. конф. – Харків: ММЦ «МД», 2004. – С. 53-54.
- Шевченко Т. М.* Алтари в семейной религии античного Херсонеса // БФ. – Ч. 2. – СПб., 2007. – С. 162-168.
- Шевченко Т. М.* Культурний або жанровий характер деяких зображень з античного Херсонеса // Археологічні студії. – Вип. 3. – К.; Чернівці, 2008. – С. 36-46.
- Шкуратов В. А.* Историческая психология. – М.: Смысл, 1997. – 505 с.
- Штаерман Е. М.* Кризис античной культуры. – М.: Наука, 1975. – 184 с.
- Щеглов А. Н.* Греческие домашние святилища (по материалам раскопок на территории Херсонесского государства) // Святилища: Археология ритуала и вопросы семантики. Материалы тематической науч. конф. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2000. – С. 74-77.
- Burkert W.* Greek Religion /Translated by J.Raffan. – Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 1985. – 493 p.
- Makarov I. A.* From the History of Religious Cults in Tauric Chersonesos // Ancient Civilizations from Scythia to Siberia: An International Journal of Comparative Studies in History and Archaeology. – 2002. – Vol. 8. – No. 3-4. – P. 189-198.
- Parker R.* Athenian Religion. A History. – Oxford: Clarendon Press. – 1997. – P. 29-42.

Т. М. Шевченко

ДОМАШНІ СВЯТИЛИЩА У ПІВНІЧНО-СХІДНОМУ РАЙОНІ ХЕРСОНЕСА

Резюме

У статті розглядаються результати картографування знахідок культового призначення в житлах північно-східного, сусіднього з теменосом, району античного Херсонеса. Для цього визначено критерії, за якими ті чи інші типи артефактів можна вважати свідченнями родинних культів, а місця їх виявлення в житлах – до домашніх святилищ. Знахідки культового характеру локалізовано за приміщеннями в житлових будинках, враховуючи нові розробки в історії житлового будівництва Херсонеса. При цьому бралася до уваги можливість переміщення деяких пам'яток внаслідок подальшого використання житлових будинків у середньовічний час. Результатом проведеного аналізу є визначення деяких рис релігійного життя населення цієї частини міста, кола богів, яких найчастіше вшановували в ойкосах в той чи інший період, а також зміни в культовій практиці і локалізації священних місць в будинках протягом віків. Поточнено дані, що стосуються вже відомих, а також визначено нові домашні святилища і місця зберігання культового реманенту в житлах північно-східного району Херсонеса.

Т.М. Шевченко

ДОМАШНИЕ СВЯТИЛИЩА
В СЕВЕРО-ВОСТОЧНОМ РАЙОНЕ ХЕРСОНЕСА

Резюме

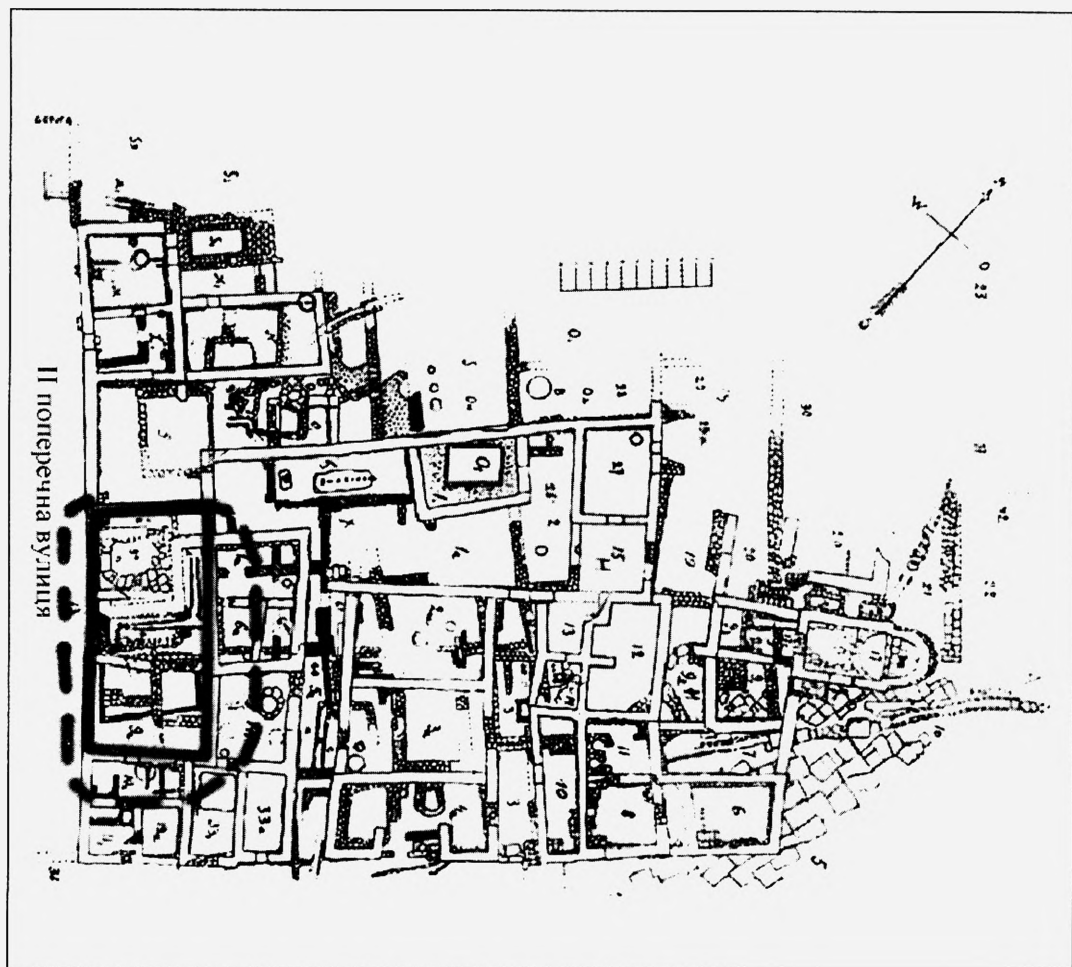
В статье рассматриваются результаты картографирования находок культового назначения в жилищах северо-восточного, соседнего с теменосом, района античного Херсонеса. Для этого определяются критерии, по которым те или иные типы артефактов можно причислять к свидетельствам семейных культов, а места их выявления в жилищах – к домашним святилищам. Находки культового характера локализованы по помещениям в жилых домах, учитывая новые разработки в истории жилого строительства Херсонеса. При этом принималась во внимание возможность перемещения некоторых памятников, вследствие дальнейшего использования жилых домов в средневековое время. Результатом проведенного анализа является определение некоторых черт религиозной жизни населения данной части городища, круга богов, чаще всего почитаемых в ойкосах в тот или иной период, а также изменения в культовой практике и локализации священных мест в домах на протяжении веков. Уточнены данные, касающиеся уже известных, а также определены новые домашние святилища и места хранения культовых принадлежностей в жилищах северо-восточного района Херсонеса.

T.M. Shevchenko

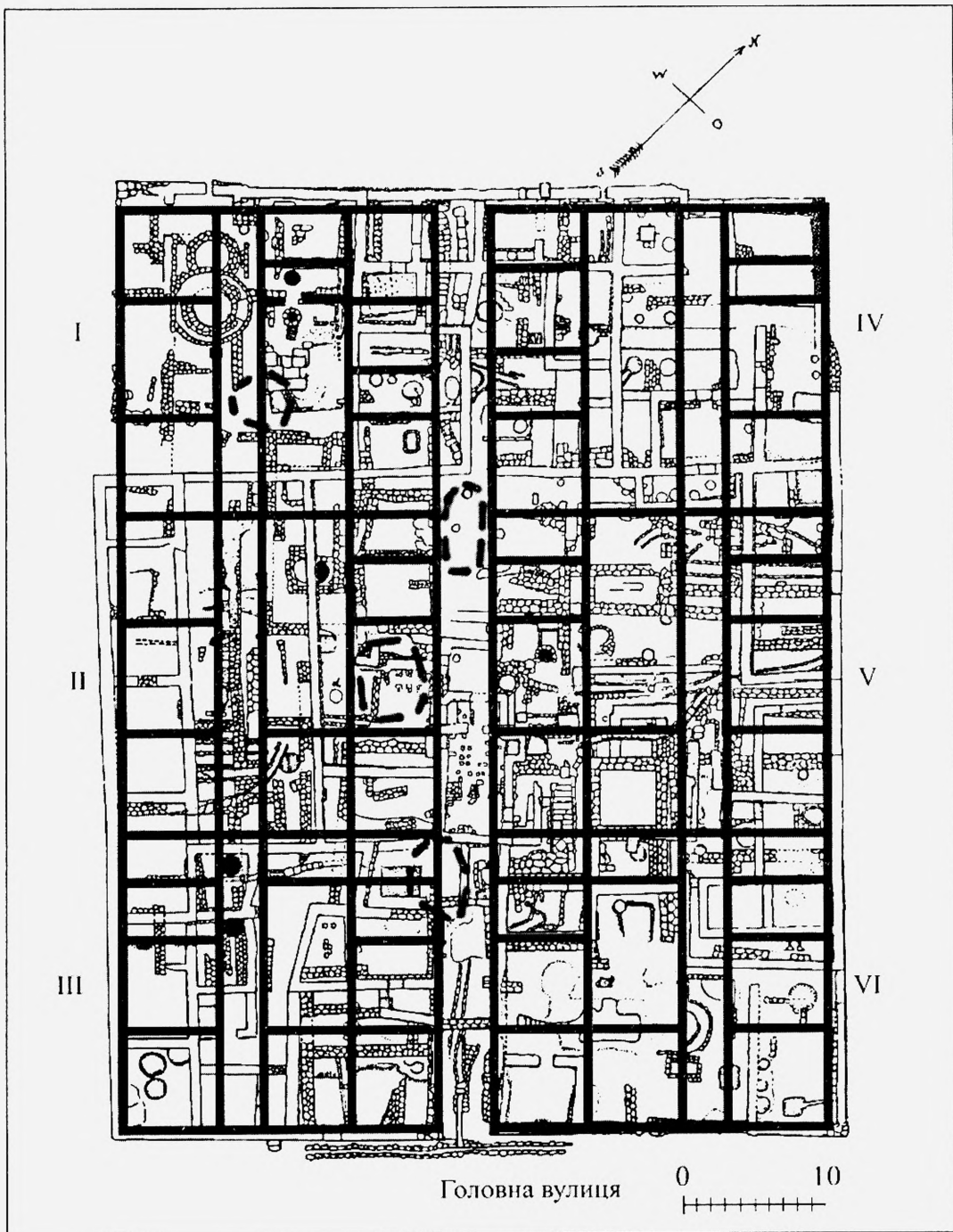
HOME SANCTUARIES
IN THE NORTH-EASTERN PART OF CHERSONESOS

Summary

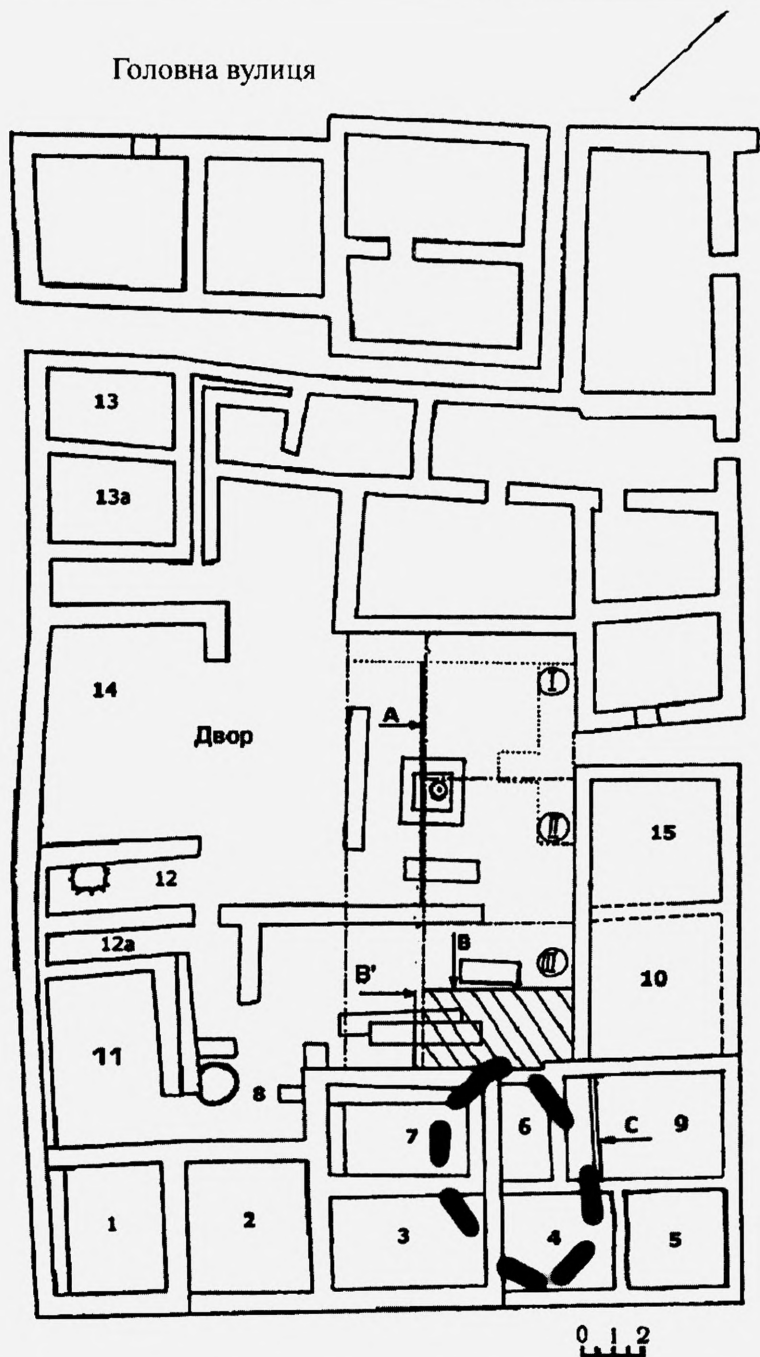
The article views the results of mapping of the finds of cult function in the houses of the North-Eastern part of Chersonesos, the area neighboring with the temenos. For the purpose of this, the criteria according to which these or other types of artifacts can be considered as the evidence of family cults are determined, and according to which the places where they were found can be considered as home sanctuaries. The cult finds are localized within the rooms in dwelling houses taking into account the new elaborations in the history of house building in Chersonesos. At the same time, the possibility that some monuments could have been moved around as a result of further usage of the dwelling houses in the Mediaeval period was taken into account. The result of the analysis made includes determination of certain features of the religious life of the habitants of this part of the city, determination of the circle of gods most often worshipped in the oikoi in that or another period, as well as changes in the cult practice and localization of sacral places in houses during the centuries. The data on already known home sanctuaries has been defined more precisely, as well as new home sanctuaries and places of keeping the cult accessories in houses of the North-Eastern part of Chersonesos have been determined.

1. План I кварталу за К.Е. Гриневичем, з локалізацією культових знахідок

3. План III кварталу за К.Е. Гриневичем, А.В. Буйських, з позначеними будівельними комплексами і місцями концентрації культових пам'яток

4. План ХСVІІ кварталу за М.І. Золотар'овим,
з позначеною пунктиром локалізацією культових знахідок